

לכבוד ה"ר שלמה כהן נר"ו יאיר
איש ירושלים ת"ו

היום יום ג' בשבת ז' אדר תש"פ
יומא דהילולא של משה רבנו
רבו של יהושע בן נון שתקן עלינו לשבח.

עלינו לשבח ופטום הקטורת – מנהג אמשטרדם

מכתבך קיבלתי ותוכן דברך כי עליך לשבח לאדון הכל על הזכות שבאה לידך להתפלל אצלנו בישיבת עץ חיים, מקום אשר רבנו הרמח"ל זצ"ל כתב בו את ספרו מסילת ישרים אשר אתה רגיל לקרוא ולשנות. והנה הופתעת מפתחת התפילה ונעילתה, הראשון לטב והאחרון למוטב, במנהגים שלא ראית בשום מקום בעולם. כי פותחין תפלת שחרית בפיוט "שחר אבקשך" והנה מה טוב ומה נעים לשמוע אל הרנה ואל התפלה. אך מאידך בסוף התפלה אומרים אין כאלהינו ותנא דבי אליהו אבל מדלגים פטום הקטורת. ואיך יתכן שאין זה לא כמנהג הספרדים ולא כמנהג האשכנזים. וכן אומרים עלינו לשבח לאדון הכל ואין אומרים על כן נקוה לך. ואיך יתכן והלא עלינו לשבח ועל כן נקוה הם שנים שהם אחד ומחוברים בהדי הדדי אשה אל אחותה בעמידה של מוסף לראש השנה. ועל פי שנים עדים יקום דבר, עלינו לשבח וכו' אין עו"ד, ע"ל כן נקוה וכו' ה' אח"ד כידוע. ועל כן לכאורה צריך לומר שניהם וכמנהג העולם. ואחר התפילה ביקשתני ולא מצאתני ושאלת את פי החזן והפנה אותך לספר כתר שם טוב אשר כתב (ח"א דף ק"ג) וז"ל עלינו לשבח לאדון הכל בכל מכל כל. מנהג לונדון ואמשטרדם לומר שבח זה בסוף כל תפלה ותפלה עד אין עוד. אבל הספרדים בא"י וסת"ם ואשכנזים, אומרים גם על כן נקוה לך. עכ"ל. והכתר שם טוב (שם דף ק"ד) כתב כמסתפק וז"ל טעם שבלונדון ואמשטרדם אומרים עד אין עוד ואין אומרים על כן נקוה לך, אולי מפני טורח צבור. עכ"ל. והנך מבקש חות דעתי אם יפה עשית שאמרת כאן על כן נקוה אחר עלינו לשבח והשלמת פטום הקטורת מאחר שעבורך אינו טורח לומר פטום הקטורת ועל כן נקוה מפני שרגיל אתה בכך. עכ"ד.

א. בתשובות הגאונים (סימן מ"ג) וז"ל יהושע תקן עלינו לשבח ולא הוא מתקנת רבנן אלא יהושע תקנו כשנכנסו ישראל לארץ שיאמרו זה התיקון להבדיל בין משפחות האדמה וגויי הארצות ושכבר קבלו עליהם אלוה ועל כך תקן שמשתחוים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא מה שלא היו משתחוים בחוץ לארץ. עכ"ל. וכ"כ רבנו הרוקח ז"ל (סידור הרוקח סימן קל"ב) כי יהושע תיקן עלינו לשבח ועל כן נקוה, וז"ל יהושע יסד עלינו לשבח בשמו הושע למפרע עלינו לשבח ש"לא שם ו'אנו כורעים ה'וא אלהינו. ויסד קנ"ב תיבות מן עלינו עד לעולמי עד תמלוך בכבוד כמנין ב"ן נ"ן. עכ"ל. ונ"ל בס"ד ע"ל כ"ן נקו"ה ל"ך בגימטריא הושי"ע. [וע' מקור חיים (סי' קל"ב דף קע"ג): מצאתי בספר (סדר היום. כונת עלינו) ע"ל כ"ן נ"קוה עכ"ן יסדו. ובדומה היא. עיין שם].

והנה מתקנת רבנן מסדרי התפלות אין מקום כבודם של עלינו לשבח ועל כן נקוה אחר התפילות של כל ימות השנה, אלא בעמידה של מוסף לראש השנה אחר קרבן היום, והם רשות לסדר מלכויות והתם קביעי וקיימי. ונראה דבאמת רבותינו התנאים והאמוראים לא היו אומרים אחר התפילה עלינו לשבח. והכי משמע בסדר רב עמרם גאון ז"ל (סיום התפילה) אשר סידר והשיב כמסורת שבידיו כתקון תנאים ואמוראים וז"ל לאחר שסיים שליח צבור עושה שלום, נוהגים לומר כך: אין כאלהינו וכו'. פיטום הקטורת וכו'. השיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש וכו'. א"ר אלעזר א"ר חנינא וכו'. ואומר קדיש וכו'. עכ"ל. אלא מנהג הוא שתקנו רבותינו הראשונים בצרפת, לומר כן בכל יום אחר שחרית כל

יחיד ויחיד בלחש ומעומד קודם שיצא מבית הכנסת, וכמ"ש בסידור רש"י סוף שחרית (סימן תי"ט) וז"ל ולאחר כל התפילה אומר בלחש עלינו לשבח וכו' ועל כן נקוה לך וכו' ושוהין שעה אחת אחר התפילה, ונפטרין לבתייהם לשלום. וכ"כ הרוקח סוף שחרית (סי' שכ"ד וע' סי' שכ"ו) וז"ל סדר קדושה. יענך. ובא לציון. ואחר גומרין קדיש. וקורין עלינו לשבח עד תמלוך בכבוד כל יחיד ויחיד. וכשגומר כל מה שחפץ לקרות אומר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד. וכשיוצא ילך בנחת בפרק אי' דברכות (דף ו'): אמר ר' חלבו אמר רב הונא כל היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה. וכשיוצא משתחוה לשכינה ויוצא. עכ"ל. וכ"כ במחזור ויטרי סוף שחרית של חול (סימן צ"ט וע' סי' ש"ל) וז"ל ואומר בלחש עלינו לשבח וכו' על כן נקוה עד תמלוך בכבוד. וכ"כ במחזור ויטרי עוד סוף מוסף של שבת (סימן קצ"ג) וז"ל תוספת. ועומד הנער לומר קדיש ומדלג תתקבל. ויאמרו עלינו לשבח על כן נקוה לך. ונפטרין לבתייהם לשלום. עכ"ל.

אך רוב רבותינו הראשונים ז"ל כתבו לומר עלינו לשבח בלבד והשמיטו על כן נקוה, וכמ"ש רבנו משה ב"ר שמואל ז"ל במנהגי מרשיליאה (שחרית לימות החול) וז"ל ואחר שמשלים החזן תפלתו יושב ונופל על פניו ומטה מעט ראשו הוא והעם ואומר תחנה והוא נופל. וישב החזן ויגביה ראשו הוא ושאר העם ויאמר בקול רם ואנחנו לא נדע. ואחר כך יעמוד שליח צבור לבדו ואומר קדיש קצר פעם שנית והם עונין כמו שעונין בראשון. ואומר אשרי ועומד והם יושבין ואומר למנצח ובא לציון ואני זאת בריתי ואתה קדוש, והוא הנקרא סדר קדושה. ואומר קדושה שאמרנו ומוסיף תתקבל צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון וכו', יהא שלמא רבא, והעם עונין כדרכם וזה קדיש אנו קורין קדיש שלם. ויושב החזן ואומר שיר מזמור ואחר כך עומד ואומר קדיש ויהא שלמא וכל העם עונין כדרכן ואומרים עלינו לשבח והולכין לבתייהם. עכ"ל.

ורבנו נתן ב"ר יהודה ז"ל בספר המחכים (סוף תפלת השחר) וז"ל עלינו לשבח, (כתב רבי) בפרקי דר' אליעזר שבח גדול יש בעלינו לשבח לכך צריך לאומרו מעומד. ושמעתי כי יהושע יסדו בכיבוש יריחו וחתם בו שם קטנותו למפרע, עי"ן דעלינו לשבח שי"ן משלא עשנו ו"ו מואנחנו כורעים ה' מהוא אלהינו. והאומר אבל אנו כורעים טועה. ואמת הכריעה אינה יפה אך בהפסקה די לו כדכתיב כי כל אלהי העמים אלילים וי"י שמים עשה. הוא אלהינו כדכתיב אנכי י"י אלהיך, ואין אחר כדכתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. אמת מלכינו כדאמרין גבי אני י"י אלהיכם אמת. ככתוב וידעת היום. ואין אומר ככתוב בתורתך שכל המלה בלשון נסתר מדברת והמקרא מדבר בלשון נוכח, והאומר בתורתו יפה כיון. ויש אומרים הוא אלהינו ואין עוד, ולא הפסידו משום דהאי קרא דמייתי הכי משתעי אמר בשמים (הוא אלהינו) אין עוד באוירים. משה העיד בשלשתן כי היה בכולם, יתרו לא העיד כי אם מן הארץ לפי שלא היה בשמים שנאמר כי עתה ידעתי כי גדול י"י מכל אלהים, רחב העידה בשמים ובארץ שעל ידי שם עלתה לשמים שנאמר כי י"י אלהיכם בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. תמה תפלת השחר. עכ"ל.

והטעם שתקנו לומר עלינו לשבח לאדון הכל אחר שחרית, נ"ל טעם לשבח פשוטה לפנייה, להכריז שאין התפילה דומה עלינו כמשאוי ח"ו (ברכות דף כ"ט:). ולפיכך לא תקנו לומר עלינו לשבח אלא דוקא אחר שחרית שהיא חובה ולא אחר ערבית שהיא רשות (ברכות דף כ"ז:), שתפלת הרשות עצמה מכרזת שזכות היא לנו להתפלל אליו יתברך. וכל שכן שאין טעם לומר עלינו לשבח אחר תפלת נדבה. ולפיכך אין לומר עלינו לשבח אחר מנחה קטנה הואיל ומתפללין אחריה ערבית. אבל יש לומר עלינו לשבח אחר מוסף של שבת ומועדים וכמ"ש המחזור ויטרי (סי' קצ"ג וסי' רל"ב).

ורבנו הבית חדש (שם קל"ג, א') כתב וז"ל ואומר עלינו לשבח וכו' הטעם הוא לתקוע בלבבינו קודם שנפטרים לבתייהם יחוד מלכות שמים ושיחזק בלבבינו אמונה זו שיעביר הגילולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתון לתקן עולם במלכות שדי, כי אז גם כי יש לכל אחד מישראל משא ומתן עם הגוים עובדי עבודה זרה וגילוליהם ומצליחים לא נפנה לבבינו אל האלילים ולא יעלה במחשבה חס ושלום שום הרהור עבירה. עכ"ל. ובשו"ת קול מבשר

(ח"ב סימן ל"א) כתב כי לפמ"ש הבית חדש אתי שפיר דעת הטור לומר עלינו לשבח דוקא שחרית ולא ערבית (או"ח סי' קל"ג וסי' רל"ז) ודוקא בחול ולא בשבת (או"ח סי' ר"ע וסי' רפ"ו). עיין שם.

ב. אמנם רבנו אהרן מלוניל ז"ל באורחות חיים (שחרית אות ח') וז"ל ואחר כל התפלה מהתפלות כשיצא מבית הכנסת או אפילו התפלל ביחיד אומר עלינו לשבח. וכתוב בפרקי רבי אליעזר שבח גדול יש בעלינו לשבח ע"כ צריך לאומרו מעומד. ותמצא עלינו עולה בגימטריא כמו ומעומ"ד וע"כ נהגו בהרבה מקומות לאמרו מעומד. וכן דרך נוטלי רשות מרבן. וכ"כ במס' סופרים (י"ח, ז'). וכתב הר"י מקורביל ז"ל ושמעתי שיהושע תקנו בשעה שכבש הארץ וחתם בו שם קטנותו למפרע. עי' עלינו לשבח. שי שלא שם חלקנו. וי' ואנו כורעים. ה' הוא אלהינו. והאומר אבל אנחנו טועה. אמת מלכנו כדאמרין גבי ה' אלהיכם אמת. ככתוב וידעת היום. ואין לומר ככתוב בתורתך שכל הענין מדבר בנסתר והמקרא לנוכח. והאומר בתורתו יפה כיון. עכ"ל. ובאורחות חיים (ערבית אות ח' וט') וז"ל ואחר תפלת י"ח אומר קדיש שלם, שיר מזמור, קדיש יהא שלמא רבא, עלינו לשבח. ויש אומרים בלילה קודם שיר מזמור לולא ה' שהיה לנו כל המזמור ואחריו אומרים שיר מזמור. וגם יש מקומות שאומרים לעולם מי כאלהינו ופטום הקטורת בין בבקר בין בערב. והכל הולך אחר המנהג. ובאותם המקומות שאומרים מי כאלהינו יאמרו בסוף הקדיש לעולם על ישראל ועל רבנן, ואחר כך אומרים עלינו לשבח. עכ"ל.

ונמצא דעת האורחות חיים שצריך לומר עלינו לשבח אחר כל התפלה מהתפלות כשיצא מבית הכנסת. ולפיכך השמיט האורחות חיים (דין תפלת המנחה אות ה') עלינו לשבח במנחה, הואיל ומתפללין מנחה קטנה וערבית ואחר כך יוצאין מבית הכנסת. ובאמת האורחות חיים סבירא ליה שאם מתפללים מנחה גדולה אומרים עלינו לשבח לפי שיוצאין מבית הכנסת. ולכך כתב האורחות חיים (מנחה של שבת אות ז') וז"ל אחר תפלת המנחה שונין אבות. ויש מקומות נהגו להתחיל בכל שבת כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא קודם שיתחילו הפרק, והטעם כדי להפיס דעת עמי הארץ. ואחר הקריאה אומרים א"ר חנניא בן עקשיא וכו'. א"ר אלעזר א"ר חנניא וכו'. קדיש על ישראל. עלינו לשבח. עכ"ל. שנהגו במקומו לאכול סעודה שלשית אחר מנחה איש וביתו על כל פנים בזמן שקוראין פרקי אבות, וכמ"ש האורחות חיים (תפלת מוצאי שבת) וז"ל במוצאי שבת מאחרין לבא לבית הכנסת כדי להוסיף מחול על הקדש. עכ"ל.

ברם האורחות חיים (מנחה של שבת אות ה') כתב וז"ל ונהגו בהרבה מקומות לאכול סעודת הערב קודם תפלת המנחה בשבת כי אחרי תפלה זו לא יאכלו רק כל אחד ישב בדד וידום לכבוד רבן של נביאים. וכתב עוד (שם אות ד' ואות ז') ונהגו בהרבה מקומות שלא לעסוק בתורה בין תפלת מנחה לתפלת ערבית לכבוד משה רבן של נביאים שנפטר באותה שעה כמו שאמרו ז"ל נשיא שמת כל בתי מדרשות בטלין. ונהגו בהרבה מקומות לומר בין מנחה לערבית האלפא בית מתמניא פסוקים והמעלות ואחר עונין קדיש יהא שלמא רבא וכו'. עכ"ל. ונראה דבאותם מקומות באמת לא היו אומרים עלינו לשבח אחר מנחה.

ג. ונראה לדעת האורחות חיים שתקנו לומר עלינו לשבח אחר התפלה קודם שיצא מבית הכנסת על פי דברי סדר רב עמרם גאון (ברכות ובקשות) וז"ל הנכנס לבית הכנסת אומר מה טבו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כ"ד, ה') ואני ברב חסדך אבא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך (תהלים ה', ח') וכשיוצא אומר ה' נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכך (שם ה', ט'). וכמ"ש בדרכי משה (או"ח סי' קל"ג, ד') בשם מהרי"ל (הל' תפלה אות ג') וז"ל מהרי"ל בשעת יציאתו מבית הכנסת היה משתחוה מול הארון כתלמיד הנפטר מרבן, וזו ההשתחוואה עשה בעמדו בפתח בית הכנסת. והביאו הרמ"א ז"ל (סי' קל"ב, ב' בהגה) וז"ל וכשיוצא מבית הכנסת אומר (תהלים ה', ט') ה' נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכך, ומשתחוה ויוצא. וביאר המשנה ברורה (שם ס"ק י"ח) וז"ל דבמקדש נמי

כשגמרו העבודה היו משתחווין ויוצאין. והשתא לכך תקנו לומר אחר התפלה עלינו לשבח, לא מפני שהוא רשות למלכויות כמו עלינו לשבח ועל כן נקוה של מוסף לראש השנה שהוא רשות למלכויות, אלא מפני שהוא רשות להשתחוויה כמו עלינו לשבח של מוסף ליום הכיפורים שהוא רשות להשתחוויה לסדר עבודת כהן גדול שהיו הכהנים והעם כורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם. ולפי"ז נמצא שירת הלויים ופטום הקטורת ואנחנו משתחווים כולוהו כמו שהיה בזמן שבית המקדש היה קיים וכולוהו כותיה דרב עמרם גאון ז"ל.

וכן מפורש יוצא מפי גדול אדוננו קדוש שמו מר זקני רבנו וידאל הצרפתי השני זיע"א בספרו צוף דבש (מ"ק דף י"ח. ומ"ב דף שכ"ז) עה"פ (כי תבוא כ"ו, י"י) והנחתו והשתחווית וז"ל, כטעם עלינו לשבח אחר התפלה. כי על הכל לא יחשוב אדם שכבר עבד והשלים חוקו, אבל עודך חייב [להלל] על בחירתו אותך, [לא רק] שתעבדהו העבודה העשויה. ברוך ה' אשר לא הסיר תפילתו וחסדו מאתי (תהילים ס"ו, כ'). עכ"ל. ומרן החיד"א זיע"א בס' חומת אנך (שם) העתיק דבריו מפרישתו כתיבת יד. עיין שם.

כלומר קשיא ליה לרבנו ז"ל אמאי אתי מצות השתחוויה אחר הנחת הביכורים, ולא קודם הנחה עושה מצוה, וכפירוש הרלב"ג ז"ל (שם) וז"ל מגיד שכל הנכנס בבית הבחירה משתחוה לפני השם. ועל זה קאמר רבנו ז"ל שלכך באה מצות השתחוויה במקדש אחר העבודה, להוציא מלבו של אדם שכבר יצא ידי חובתו כלפי שמיא ויותר אינו חייב להודות להלל לשבח להקב"ה, ועל כן שפיר הוי מצות השתחוויה אחרי הנחת ראשית ביכורי אדמתו. וכמו טעם עלינו לשבח אחר עבודה שבלב זו תפילה, שתקנו לאומרו משום ואנחנו משתחווים להשתחוות לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה אחר התפלה להוציא מלבו של אדם שכבר יצא ידי חובתו כלפי שמיא ויותר אינו חייב להודות להלל לשבח להקב"ה. על דרך (תהילים ס"ו, כ') ברוך ה' אשר לא הסיר תפילתו וחסדו מאתי.

אמנם רבנו החזקוני (כי תבוא שם) פירש טעם והנחתו והשתחווית וז"ל כאדם שנוטל רשות מרבו והולך לו עכ"ל. וכ"כ הרא"ש ז"ל במסכת תמיד (דף ל"ג: בד"ה והשתחוה ויצא) וז"ל לפי שנגמר עם העבודה היה משתחוה כעבד שמשמש את רבו ונוטל רשות ויוצא. עכ"ל. ולפי"ז ז"ל טעם עלינו לשבח אחר התפלה על דרך והנחתו והשתחווית משום ואנחנו משתחווים כנ"ל אך כעבד ששימש את רבו שנוטל רשות ויוצא. ובאמת כ"כ הלבוש (סי' קל"ג) וז"ל נ"ל טעמא במה שאומרים עלינו לשבח אחר כל התפלות, כדי לשבח יתברך ולכרוע לפניו יתברך כשואמרים ואנחנו כורעים וכו', ואח"כ לצאת מבית הכנסת שהוא כמו עבד שנוטל רשות מרבו משתחוה והולך לו. עכ"ל.

ד. אבל בספר צרורות (הביאו בחידושי רבנו מהר"י אבוהב על הטור או"ח סי' קל"ג) וז"ל עלינו לשבח, כתוב בצרורות שהמנהג בצרפת שאין אומרים אותו בתפלת המנחה אפילו בשבת רק בשחרית וערבית שאומרים שמע ישראל. עכ"ל. כלומר שהמנהג בצרפת שאין אומרים עלינו לשבח אחר מנחה לעולם, לא אחר מנחה גדולה בחול ולא אחר מנחה קטנה בשבת, שאין אומרים עלינו לשבח אלא שחרית וערבית שאומרים שמע ישראל. ולאפוקי מדברי האורחות חיים הנ"ל. וכ"כ רבנו מאיר אבן גבאי ז"ל בספר תולעת יעקב (סוד עלינו לשבח) וז"ל ואין אומרים אותו אלא בבקר ובערב אבל לא במנחה ויפטר לשלום. וכתב רבנו מהר"י אבוהב ז"ל (שם) וז"ל ונראה הטעם לפי שבכאן אנו מיחדים כמו שמיחדים בקריאת שמע. עכ"ל. וכ"כ רבנו מהר"י כולי זצ"ל בילקוט מעם לועז (פי' עקב, דף תקמ"ב).

והנה לפמ"ש מהר"י אבוהב אליבא דספר צרורות י"ל עוד דלכך כתב רבנו הרוקח לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה, ליחדו ולהמליכו כמו בקריאת שמע, לפמ"ש רבנו משה אבן מכיר ז"ל בספר סדר היום (כונת עלינו) כי עלינו לשבח מתחיל בעי"ן ומסיים בדל"ת אין עו"ד וכן ע"ל כן נקוה מתחיל בעי"ן ומסיים בדל"ת תמלוך בכבו"ד לרמוז לעי"ן רבתי ודל"ת רבתי שיש בפסוק שמע ישראל ה' אלהינו ה' אח"ד. עכ"ד. וכן יסד רבנו שמעון ב"ר יצחק ז"ל בפיוט ברוך ה' יום יום וז"ל לכן בכל לב ובכל נפש ובכל מאדו, נמליכו וניחדו. על פי לשון

הכתוב בפרשת שמע (דברים ו', ה') בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. ולפי"ז י"ל ג"כ דלכך סבירא ליה לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה אחר התפלה ליחדו ולהמליכו על דרך עלינו לשבח ועל כן נקוה של מוסף של ראש השנה שהוא רשות למלכויות.

אמנם לע"ד נראה דדברי ספר צרורות הכי פירושא. שהמנהג בצרפת שאין אומרים עלינו לשבח אלא אחר שחרית וערבית שאומרים שמע והיה אם שמוע שנאמר בו השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדם אלהים אחרים והשתחיתם להם, ועל כן אומרים כנגדו עלינו לשבח שנאמר בו ואנחנו משתחיים לפני מלך מלכי המלכים. אי נמי שהמנהג בצרפת שאין אומרים עלינו אלא אחר שחרית וערבית שאומרים שמע ישראל וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כמו עלינו לשבח של מוסף ליום הכיפורים שהוא רשות להשתחויה לסדר עבודת כהן גדול שהיו הכהנים והעם כורעים ומשתחיים ונופלים על פניהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ולפי"ז באמת עלינו לשבח אינו משום מלכויות אלא משום השתחויה משום והנחתו והשתחוית כנ"ל, אלא שלא תקנו לומר רשות להשתחויה אלא שחרית וערבית שאומרים שמע ישראל כנ"ל, משא"כ אחר מנחה גדולה משתחוה ויוצא ודי לו.

ואף לדעת רבנו הרוקח שכתב לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה שחרית וערבית, נ"ל שאינו משום מלכויות אלא משום השתחויה, ברם סבירא ליה דדוקא מוסף של יום הכיפורים לית לן בה להשמיט על כן נקוה, משא"כ שחרית או ערבית שאומרים שמע ישראל כנ"ל לאו שפיר דמי לומר תיקון יהושע למחצה, וראוי לומר עלינו לשבח עיקר ועל כן נקוה טפל. וסידור רש"י ומחזור ויטרי יוכיחו, שכתבו לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה שחרית בלבד ולא ערבית, אע"פ שקוראין שמע בערבית. ודו"ק.

ה. והנה רבנו המאירי ז"ל בבית הבחירה (ברכות דף ל"ב:) וז"ל המתפלל כשם שהוא צריך לשהות מעט קודם תפלה כך הוא צריך לשהות מעט אחר תפלה שלא יהא כפורק משאוי מעליו והולך לו, והוא שאמרו (ברכות שם) קודם תפלה מנין דכתיב (תהילים פ"ד, ה') אשרי יושבי ביתך ואח"כ יהללוך סלה, לאחר תפלה דכתיב (שם ק"מ, י"ד) אך צדיקים יודו לשמך ואח"כ ישבו ישרים את פניך. ומכאן תקנו לומר פסוק של אשרי קודם תהלה לדוד ללמדנו שמאותו פסוק יצא לנו לשהות מעט קודם תפלה, וכן לטעם שאחר תפלה תקנו קריאת שיר מזמור או עלינו לשבח. עכ"ל. וטעמו ונימוקו עמו דקדיש תתקבל סוף תפילה ונמצא שיר מזמור או עלינו לשבח שהייה מעט אחר התפלה. ותנא ופליג על סידור רש"י (סוף שחרית סימן תי"ט) ודעימיה דסבירא להו דאכתי צריך לשהות מעט אחר שיר מזמור ועלינו לשבח וז"ל ולאחר כל התפילה אומר בלחש עלינו לשבח וכו' ועל כן נקוה לך וכו'. ושוהין שעה אחת אחר התפילה. ונפטרין לבתיהם לשלום. עכ"ל. ולהמאירי אינו אלא שהייה אחר שהייה ואינו צריך. וכ"כ רבנו יעקב פולק זצ"ל בשם רבנו מנחם מלונדרי"ש כדברי רבנו מנחם המאירי (והביאו הב"ח סוף סי' קל"ב). ועי' בחידושי רבנו אליהו מלונדרי"ש (דף קמ"ח אות ו') ובמבוא שם (דף 13-14 אות ג') ובחידושי לברכות (פ"ה, מ"א. דף ס"ח וס"ט). עיין שם.

ומדיוק לשון המאירי שכתב שתקנו אחר התפלה קריאת שיר מזמור "או" עלינו לשבח לשהות מעט אחר תפלה, משמע דהכי קאמר שיר של יום אחר שחרית לשהות מעט ועלינו לשבח אחר ערבית לשהות מעט. הואיל ואין אומרים שיר של יום אלא שחרית כי במקדש לא היתה מצותן אלא בבוקר. ואין אומרים אין כאלהינו ופטום הקטורת לא שחרית ולא ערבית. וכדעת התניא רבתי (סימן א') והאורחות חיים (מוסף אות ד') שלא תקנו אין כאלהינו אלא להשלים מאה ברכות בשבת וסימנך אמ"ן ברוך אתה. וכדעת הדרכי משה (או"ח סי' קל"ג אות ד') שהמנהג באלו המדינות כדברי מהר"י אבוהב שלא לומר פטום הקטורת בחול אע"פ שהיו מקטירים קטורת בכל יום פרס בשחרית ופרס בין הערבים, משום שטרודים למלאכתן ויש לחוש שידלגו בה ואם חסר אחת מכל סממניה חייב מיתה אבל בשבת ויום טוב שאין טרודים למלאכתן אומרים אותו. ולאפוקי מסדר רב עמרם גאון ז"ל (סיום התפילה הנ"ל אות א').

ובספר תשב"ץ (סימן רנ"ג) וז"ל ובכל פעם לאחר שהתפלל שמונה עשרה ברכות של ערבית יושב מעט קודם שמתפלל עלינו לשבח. וכשהוא מתפלל עלינו לשבח ומגיע לוגורלנו ככל המונם מפסיק מעט ואז אומר ואנו כורעים ומשתחוים כדי שלא יהא נראה דקאי על הראשונים. ואינו אומר אבל אנו כורעים לפי שיהושע יסד עלינו לשבח והוא רמוז ביה למפרע היא אלהינו ויאנו כורעים שילא שם עלינו לשבח הרי רמוז בו הוש"ע. ואומר ומושב יקרו לפי שכך הוא בספר היכלות והאומר בענין אחר טועה. ואומר אין עוד לפי שכך הוא בפסוק. עכ"ל. ואפשר שרבנו מהר"ם מרוטנבורק ז"ל לא היה אומר עלינו לשבח שחרית כי אם ערבית לשהות מעט אחר התפלה וכדעת המאירי הנ"ל.

ונ"ל שרבנו המאירי לשיטתו לא היה אומר עלינו לשבח בשבת שחרית וערבית. שחרית משום שתקנו אחר התפלה שיר מזמור ואין כאלהינו ופטום הקטרת לשהות מעט כנזכר לעיל. וערבית משום שתקנו אחר התפלה במה מדליקין לשהות מעט. וכמ"ש בסדר רב עמרם גאון (סדר שבתות) שלאחר שמקדשין בבית הכנסת אומרים פרק במה מדליקין. וכ"כ השבלי הלקט (ענין שבת סי' ס"ה) בשם רב שר שלום גאון. וכן נהגו בצרפת כמ"ש מנהג מרשילייה (תפלת שבת) וסידור רש"י (סי' תפ"ב) ומחזור ויטרי (סי' קנ"ו וסי' קנ"ז) וספר המחכים (שבת ערבית) וכל בו (סי' ל"ה). וכן נהגו באשכנז כמ"ש ראבי"ה (שבת סי' קצ"ט) והרוקח (הל' שבת סי' נ'). וכן נהגו בספרד כמ"ש רבנו יהודה מברצלונה בספר העתים (סי' קל"ט וסי' ק"מ) ורבנו ישראל מטולידו בספר מצוות זמניות (הל' שבת סוף ערבית) ורבנו שמואל מגירונה בספר אהל מועד (שער התפלה דרך ד' נתיב ח'). ולשיטת רבנו המאירי אין אומרים עלינו לשבח בשבת אחר מנחה במקום ובזמן שהצבור שוהין לומר פרקי אבות או אפי תמניא אחר מנחה.

ומיהו פש גבן להמתיק סוד לשיטת המאירי מה ראו על ככה לשהות אחר התפלה דוקא ע"י עלינו לשבח אשר סדרו אנשי כנסת הגדולה לאומרו במוסף של ימים נוראים. ואם מפני שהיא אבי אבות כל התפלות לפי שיהושע תקנו כשנכנסו ישראל לארץ, זה אינו נראה שהרי כמה תפלות יפות, וכמ"ש התוספות (ברכות דף ג' ד"ה ועונין) לגבי קדיש. עיין שם. ועל כן נראה שגם רבנו המאירי ז"ל מודה שתקנו לומר עלינו לשבח משום השתחויה וכנ"ל, אלא שאחר שחרית שכבר תקנו לומר שיר מזמור לשהות אחר התפלה משתחויה ויוצא ודיו לפי שטרודין למלאכתן כנ"ל, משא"כ אחר ערבית שאין אומרים שיר מזמור כנ"ל שפיר דמי לומר דוקא עלינו לשבח לשהות אחר התפלה שהוא רשות להשתחויה ולהשתחוות ולצאת.

והנה הטור (או"ח סי' רס"ט וסי' ע"ר) וז"ל ונוהגין בכל המקומות ששליח צבור מקדש בבית הכנסת ואני תמה היאך נתפשט זה המנהג וכו' ונוהגין לומר משנת במה מדליקין לפי שיש בה דין הדלקה וגי' דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו עם חשכה. עכ"ל. וכתב הבית יוסף (שם) וז"ל נראה מדבריו שהיו נוהגין לאמרו אחר תפלת ערבית וכן נוהגין אשכנזים והמוסתערב. ויותר נכון לאומרו קודם כמנהג בני ספרד שעל ידי קריאת פרק זה יזכור השלשה דברים שצריך לומר בתוך ביתו ויזהיר עליהם אבל אחר תפלת ערבית מה תועלת יש לו שיזכור הרי אין בידו לתקן מעתה. עכ"ל. ומקורו באבודרהם (מעריב של שבת) וז"ל ולאחר הקידוש נהגו לומר משנת פרק במה מדליקין מפני שיש בה דיני הדלקה ושלשה דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה. ושמעתי שיש מקומות שאומרים פרק זה בין מנחה לערבית וישר בעיני כי קריאתו אחר ערבית מה תועיל אז אינו עת לתקן פתילותיו ונרותיו ויעשה מלאכה מה שהיה היה אבל כשקורא אותו בין המנחה לערבית אם שכח מלתקן ילך ויתקן. עכ"ל. ומקורו באורחות חיים (תפלת ערב שבת אות ט"ו) וז"ל ואח"כ אומר במה מדליקין וכ"כ רב עמרם ז"ל. ויש מקומות אומרים אותו קודם תפלת המנחה ויש מקומות אומרים אותו בין תפלת המנחה לתפלת ערבית והכל הולך אחר המנהג. עכ"ל. אמנם הראב"ן (שבת סימן שמ"ב) וז"ל ונראה לי שמכאן סמכו הראשונים והנהיגו לשגר התינוקות מבית הכנסת לבתיהם להשמיע הדלקת הנר בזמנה לפני קבלת ציבור השבת בתפילת שבת ולא יקדימו להדליק קודם תפילת המנחה ולא יאחרו להדליק אחרי קבלת שבת כדי לעשותה הדלקה כמצותה. ולהכי נמי הנהיגו לאמור המשנה במה מדליקין בערב שבת כדי שישמע כל אדם וילמדו פסולי פתילות ופסולי שמנים ומהו הכשירן, ואם שגה בשבת זו שיפרוש ויתקן לשבת הבא. ואם תאמר יאמרו לפני תפילת המנחה כדי שישמעו ויתקנו מיד, אין רוב העם בכנסת. עכ"ל. ובספר חסידים (סימן קנ"ד) וז"ל אחר התפלה תקנו וקבעו לומר במה מדליקין בבית הכנסת כלומר קיימתי מה שבזאת המשנה. עכ"ל. ומיהו בזמן הזה מנהג ספרד ואשכנז כדעת מרן ז"ל בזה.

וכדאתינא להכי שמא יש לומר כן לאידך גיסא נמי אליבא דרבוותא קמאי שתקנו לומר עלינו לשבח דוקא שחרית ולא ערבית, דאינהו נמי מודים רבנן שתקנו לומר עלינו לשבח משום השתחויה וכנ"ל. אלא שדוקא אחר שחרית שפיר דמי לאומרו ולא אחר ערבית שנחפזים לצאת מפני הסכנה, וכמ"ש המחזור ויטרי סוף ערבית (סימן ק"א) גרסינן בפרק מאימתי (ברכות דף ה'): תניא אבא בנימין אומר שנים שנכנסו לבית הכנסת להתפלל וקדם אחד מהן והתפלל ולא המתין לחבירו טורפין לו תפילתו לפניו שנאמר (איוב י"ח, ד') טורף נפשו וגו'. הא מילתא פרשוה רבנן ואוקמוה בתפילת ערבית. מאי טעמא שאם מניחו יחידי ויצא חוששין שמא יבא לידי סכנה. לפיכך צריך להמתין לחבירו עד שסיים תפילתו. אבל בשחרית לא. הכי כתב הגאון ז"ל. עכ"ל. ועל כן אחר ערבית משתחוה ויוצא ודיו.

ו. והשתא אם יש לומר עלינו לשבח אחר מנחה. הנה לדעת כל הראשונים הנ"ל ואליבא דכל הטעמים הנ"ל דעת לנבון נקל שלא שייך כלל לומר עלינו לשבח אחר מנחה קטנה. דוק ותשכח. ומיהו אם יש לומר עלינו לשבח אחר מנחה גדולה פליגי ביה רבוותא. דעת האורחות חיים לומר עלינו לשבח ודעת הצרורות שלא לומר עלינו לשבח. ולדעת שאר הראשונים יש להסתפק אם אומרים משום זיל בתר טעמא או אין אומרים משום לא פלוג.

אמנם בשו"ת הרדב"ז (חלק ח' סימן ל"ג) וז"ל שאלת ממני איך ינהוג בענין עלינו לשבח בתפלת מנחה לפי שראית כמה בני אדם אין אומרים אותו ואומרים כיון שאין בה קריאת שמע שהוא היחוד שאין לומר בה עלינו לשבח שנתקן בסוד היחוד. תשובה. איני רואה לבטל ממני עול מלכות שמים אפילו שעה אחת ושבח נאה כזה ראוי לאדם לומר אותו כמה פעמים ביום וכל שכן בתפלת המנחה, ואדרבה מפני שאין באותה תפלה קריאת שמע צריך לומר עלינו לשבח שהוא במקום קריאת שמע והוא הייחוד הגמור. והרי בתפלת מוסף שאין בה קריאת שמע תקנו אותו מסדרי התפלות בראש השנה ויום הכפורים. וכן אמרו לי שנמצא בתשובות הגאונים ז"ל שצריך לאומרו. וכן אני נוהג כל ימי. ועוד אני רגיל לאומרו בעוד שאני מעוטף בציצית ותפילין בראשי לפי שהוא במקום היחוד. ומזה הטעם אני אומר אפילו בט' באב, אעפ"י שראיתי מי שכתב [שבלי הלקט סימן רס"ז] שאין לאומרו משום שנאמר (ישעיה א', ט"ו) גם כי תרבו תפלה אינני שומע, וטעם זה חלוש דכיון דאפילו ריבוי התפלה אינו שומע כל שכן תפלה עצמה ונמצאו ברכות לבטלה ואם כן לא נתפלל. גם כי נוסח זה אינו תפלה אלא יחודו של בורא עולם. והנראה לעניות דעתי כתבתי. עכ"ל.

והנה תפלת מנחה שהיה רגיל בה רבנו הרדב"ז ז"ל היא מנחה קטנה ולא מנחה גדולה, כמ"ש בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סימן תרע"ו) וז"ל לא תתפלל מנחה גדולה אלא מתוך הדחק ולכתחלה מנחה קטנה עדיף שזו זמנה. עכ"ל. ובשו"ת הרדב"ז (ח"ג סימן תק"פ) וז"ל צריך שתדע כי המנחה היותר רגילה היא מנחה קטנה שהרי כל היום אדם טרוד בעסקיו ולערב הוא בא לבית הכנסת להתפלל מנחה ואין מתפלל מנחה גדולה אלא הבטלנין. עכ"ל. והא קמין כי רבנו הגדול הרדב"ז ז"ל הוא אשר תיקן לומר עלינו לשבח אפילו אחר מנחה גדולה. וטעמו ונימוקו עמו כי שבח נאה כזה ראוי לאדם לומר אותו כמה פעמים ביום וכל שכן בתפלת המנחה שאין באותה תפלה קריאת שמע.

וכ"כ רבנו מהרח"ו ז"ל בשער הכונות (דרוש עלינו לשבח) וז"ל ונבאר עתה כוונת עלינו לשבח. הנה השבח הזה צריך לאומרו אחר כל תפלה מהגי תפלות ולא כאותם שנוהגים לאומרו בשחרית בלבד. וכן כתוב בתשובה שאלה לגאון הרב רבינו האי ר' שרירא גאון ז"ל וכו'. ועתה נבאר בחינת השבח הזה וכו'. ולכן הוא מוכרח לומר שבח זה אחר כל תפלה מן גי תפלות שבכל יום וכו'. על כן נקוה לך. גם שבח הזה צריך לאומרו אחר עלינו לשבח בגי תפלות על דרך שאומרים עלינו לשבח וכו'. עכ"ל. ובשער הכונות (דרושי מנחה דרוש ב') גם היה נזהר מאד לאומרה בטלית ותפילין וכו'. גם היה נזהר מאד שלא לאומרה אלא סמוך לשקיעת החמה וכו'. עכ"ל. ובשער הכונות (דרושי ציצית דרוש ו') וז"ל ועתה נבאר קצת דקדוקים שיש בענין הציצית וגם מנהגי מורי ז"ל וכו'. גם לא היה מסיר תפילין וטלית עד שהיה גומר כל התפילה ועלינו לשבח ועל כן נקוה לך וכו'. עכ"ל. ובפרי עץ חיים (שער ראש

חדש) וז"ל מצאתי כתוב במכתבי קודש של הרב (האר"י ז"ל) במצרים, סגולה נפלאה מכל צרה וצוקה בפרט בזמן המגפה שמדת הדין מתוחה לומר בכל ג' תפילות של ראש חדש עלינו עד אין עוד ישר והפוך ז' פעמים וכו'. אח"כ יאמר על כן נקוה עד גמירא וכו'. וסיים הרב, ויודע אני שהוא מקובל ונגע לא יקרב באהלו. עכ"ל.

ונמצא כי רבנו האר"י ז"ל למד ולימד כדעת רבו הרדב"ז לומר עלינו לשבח שחרית מנחה ערבית בכל יום כי שבח נאה כזה ראוי לאדם לומר אותו כמה פעמים ביום וכן נמצא בתשובות הגאונים. וכן להתפלל מנחה קטנה ולא מנחה גדולה מעוטף בציצית ומעוטר בתפילין עד אחר עלינו לשבח כנ"ל. ברם האר"י ז"ל היה אומר עלינו לשבח ועל כן נקוה כדעת סידור רש"י והרוקח והמחזור ויטרי. [ועי' למרן החיד"א זצ"ל במחזיק ברכה (סי' קל"ב ס"ק ב') ודבש לפי (מערכת ע' אות ט') עיין שם].

ז. והשתא דאתינא להכי אבאר מנהג ספרד. הנה הרמב"ם ז"ל בסדר התפילה (פרק ג') וז"ל נהגו מקצת העם לקרוא בכל יום אחר תחנונים אלו שיר מזמור שהיו הלויים אומרים בבית המקדש באותו היום, וקורין לדוד אליך נפשי אשא כל המזמור, וקורין אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו', אין כאלהינו וכו', אתה תקום תרחם ציון וכו'. עכ"ל. וכ"כ רבנו דוד אבודרהם ז"ל (סוף שחרית) וז"ל ונהגו לומר בכל ששת ימי החול תפלה לדוד מפני שכתוב בו הורני ה' דרכך. ומוסיפין בסופו פסוקים של תחנה ובקשה. וגם נהגו לומר בכל ימי השבוע השיר שהיו הלויים אומרים במקדש. ואומר קדיש יהא שלמא רבה וכל העם נפטרין לשלום. וגם יש מקומות שנוהגין לומר בכל יום שיר המעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו וגו'. ומוסיפין בסופו פסוקים מפזורים מתהלים. ואומר אין קדוש כה' וגו' כי מי אלוה מבלעדי ה' וגו' ואומר אין כאלהינו וכו' עד אתה תושיענו. אתה הוא שהקטירו אבותינו לפניך קטורת הסמים בזמן שבית המקדש קיים ככתוב בתורתך ויאמר ה' אל משה קח לך סמים וגו'. ואומר פטום הקטרת כיצד. ואומר אתה תקום תרחם ציון. תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום וכו'. אמר ר' אלעזר אמר ר' חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו'. ואומר קדיש על ישראל. עכ"ל. ומוכח שבזמנו של הרמב"ם והאבודרהם נהגו בספרד כפי סדר רב עמרם גאון ז"ל ולא נהגו לומר עלינו לשבח אחר התפילה. ונהגו לומר המזמור ולא המשנה (תמיד פ"ז מ"ד) וכדברי המגן אברהם (סימן קל"ב, ס"ק ד').

אמנם בספר צדה לדרך (מאמר א כלל א פרק לו) וז"ל ועוד נהגו לומר אחר כן בספרד תהלה לדוד הטה ה' אזנך ענני בכל יום ויום. ואחריו אומרים המזמורים שהיו הלויים אומרים כל ימי השבוע וכו'. וכשמשלים תפלתו ותחנוניו נהגו בכל גליות ישראל לומר עלינו לשבח לאדון הכל והוא מהלל נאה ומשובח ואין להקל בו. עכ"ל. ומוכח שבזמנו של הצדה לדרך כבר פשט המנהג גם בספרד לומר עלינו לשבח שחרית. ואזהרה שמענו שאין להקל בו משמע שעדיין לא פשט המנהג בכל ספרד וכפי סדר הרמב"ם והאבודרהם. ובאמת אפילו בצרפת עדיין לא פשט המנהג בכולה, דהנה רבנו מנחם ב"ר יוסף שליח ציבור ז"ל בסדר טרוויש לא הביא כלל לומר עלינו לשבח אחר התפילה אע"פ שכן הוא בסידור רש"י שהיה בטרוויש לפניו ואע"פ שהיה רגיל בספר המחכים וספר התשב"ץ שהביאו לומר עלינו לשבח. אמנם בזמנו של רבנו בעל הטורים כבר פשט המנהג בספרד לאומרו שחרית, וכמ"ש בטור (או"ח סי' קל"ג) וז"ל ואומר עלינו לשבח. וכשיגיע אל ככל המונס יפסיק מעט קודם שיאמר ואנו כורעים ומשתחוים כדי שלא יהא נראה כאילו חוזר למעלה. ויש אומרים וכסא כבודו בשמים ממעל, ואין לומר כן אלא ומושב יקרו, וכן הוא הנוסח בספר היכלות. ונפטרין לבתיהן לשלום. ובספרד נוהגין בכל יום אחר קדיש לומר מזמור הטה ה' אזנך ענני וקדיש אחריו ואח"כ עלינו לשבח. ובכל זמן וזמן משנין המזמור לפי ענינו, כגון ברכי נפשי בראש חדש, וכאיל תערוג על אפיקי מים בחולו של מועד, ומזמור שיר חנוכת הבית בחנוכה, ובפורים למנצח על אילת השחר. ומנהג טוב הוא. עכ"ל.

ומדברי הצדה לדרך והטור משמע שלא היו אומרים בספרד אלא עלינו לשבח ולא על כן נקוה. ובאמת בסידורים הישנים נוסח ספרד נדפס עלינו לשבח בלבד ולא נדפס על כן נקוה כלל. וכמ"ש הגאון חות יאיר במקור חיים (סי' קל"ב, ב' דף קע"ג:) וז"ל על כן נקוה בתפילה ספרדית לא נדפס כלל. וכ"כ מו"ר החכם מנשה בן ישראל זצ"ל אשר היה דומ"ץ פה ק"ק ת"ת אמשטרדם בבית דינו של מורינו המלך שאול הלוי מורטירא זצ"ל, במכתבו אשר השיב להשר אוליביר קרומוויל (לונדון מוצאי יום טוב ראשון של פסח שנת ה'תט"ז אשר בעקבותיה ביטל צו גירוש היהודים אשר גזר אידוארד הראשון מלך אנגליה משנכנס אב שנת ה'ן), והיא ל'ו נדפס'ה בלשון הקדש בסי' תשועת ישראל (ווילנא תקע"ח פרק רביעי דף 61). וכן המנהג פשוט במרוקו וכמ"ש בסי' מגן אבות (דף ק"מ) וז"ל נהגו לומר עלינו עד מתחת אין עוד ולא אמרו על כן נקוה. עיין שם.

ועוד משמע מדברי הצדה לדרך והטור שלא היו אומרים בספרד עלינו לשבח אלא אחר שחרית ולא אחר ערבית. וכ"כ בשער הכונות (דרוש עלינו לשבח) שהמנהג בעיר הקדש צפת בזמן מרנא הבית יוסף היה לומר עלינו לשבח בלבד ואחר שחרית בלבד. וכדעת הטור שכתב עלינו לשבח בהלכות שחרית (סי' קל"ג) ולא כתב עלינו לשבח לא בהלכות מנחה ולא בהלכות ערבית (סי' רל"ד וסי' רל"ז). ומדברי השער הכונות שכתב לומר עלינו לשבח בכל יום נראה שהמנהג בעיר הקדש צפת היה שלא לומר עלינו לשבח אחר שחרית ומוסף של שבת, וכמו שנראה מדברי הטור שלא כתב עלינו לשבח בהלכות שבת (סי' ר"ע וסי' רפ"ו). ומיהו שמא כונת השער הכונות בכל יום לרבות תשעה באב וכדברי הרדב"ז (ח"ח סי' ל"ג) הנ"ל.

אמנם רבנו מאיר אבן גבאי ז"ל בספרו תולעת יעקב (סוד עלינו לשבח) וז"ל ואומר עלינו לשבח וזה סודו וכו' ואין עוד. ואין אומרים אותו אלא בבקר ובערב אבל לא במנחה ויפטר לשלום. עכ"ל. וכן משמע עוד מדברי חבל נביאים חכמי ספרד שהיו אומרים עלינו לשבח שחרית וגם ערבית בין בחול ובין בשבת. והם רבנו מהר"י אבוהב ז"ל (חידושי טור או"ח סי' קל"ג) שכתב שאנו מיחדים בעלינו לשבח כמו שמיחדים בקריאת שמע שחרית וערבית. ורבנו הרדב"ז ז"ל (חלק ח' סימן ל"ג) שכתב שעלינו לשבח תקנו אותו מסדרי התפלות בתפלת מוסף של ראש השנה ויום הכפורים. ועל כרחק שלא היו אומרים על כן נקוה שהרי אינו במוסף של יום כיפור. ורבנו וידאל הצרפתי השני זיע"א בספר צוף דבש עה"פ (כי תבוא כ"ו, י"ו) והנחתו והשתחוית שהוא כטעם עלינו לשבח אחר התפילה. וכן הוא בסידורים הישנים נוסח ספרד (ומונחים בארון בישיבת עץ חיים פה) בכולם כתוב לאמר עלינו לשבח אחר שחרית ואחר ערבית בין בחול ובין בשבת, אך לא אחר מנחה לא בחול ולא בשבת.

וחזות קשה הוגד לי ונכתב בספר תורה לשמה (סימן קמ"ח) מה שאין אומרים עלינו לשבח אחר תפלת מנחה ביום הכפורים אלא תיכף מתחילים תפלת נעילה, זה מנהג טעות ושבוש, כי אמירת עלינו לשבח אחר כל תפלה הוא חשוב וצורך גדול וכמ"ש מוה"ר זלה"ה בספר הכונות וז"ל הנה השבח הזה צריך לאמרו אחר כל תפלה משלש תפילות וכו'. עכ"ל. ולפמ"ש בשו"ת רב פעלים (ח"א בפתחה) קחנו משם, פלא בעיני אם באמת רבנו הבן איש חי מר ניהו רבה מחבר ספר תורה לשמה, כי האיך יצא מקולמוסו לשון מנהג טעות ושבוש חס ושלוש על דעת רבותינו הראשונים כמלאכים עליהם השלום, שאין אחד מהם סובר לומר עלינו לשבח אחר מנחה קטנה, ושבקה לחסידותיה לכתוב דרך כבוד כי בהגלות נגלות קבלת האר"י ז"ל כותיה נקטינן שצריך לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה אחר כל תפלה משלש תפילות. וכל שכן שאינו אלא לפי קבלת רבנו האר"י ז"ל משא"כ לפי קבלת המקובלים הראשונים באמת אין לומר עלינו לשבח אפילו אחר מנחה גדולה, וכמ"ש רבנו מאיר אבן גבאי ז"ל בספרו תולעת יעקב (סוד עלינו לשבח) הנ"ל ורבנו משה אלבאז זצ"ל בספר היכל הקדש (סוף אות מ"ב). עיין שם.

ומיהו אחר שנפוצו מעינות האר"י ז"ל חוצה פשט המנהג ברוב ישראל לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה ערב ובקר וצהרים בכל יום תמיד (זולת תשעה באב). ולפיכך בסידורים החדשים הדפיסו עלינו לשבח באותיות גדולות והדפיסו על כן נקוה באותיות קטנות. אך עדיין מקצת

העם אינם אומרים עלינו לשבח אחר מנחה קטנה. ומקצת העם אומרים עלינו לשבח ואין אומרים על כן נקוה. וזהו מנהג ק"ק ת"ת אמשטרדם יצ"ו. ותדע כי יש עוד כמה וכמה מנהגים בזה. יש שאומרים ערבית עלינו לשבח בלבד ושחרית עלינו לשבח ועל כן נקוה. ויש שאין אומרים עלינו לשבח במנחה של שבת. ויש שאין אומרים עלינו לשבח ביום הכיפורים. ויש שאין אומרים עלינו לשבח היום ז' באדר שנפטר בו משה רבנו. ואתה שלמה בני דע כי כל לבבות דורש ה' (דברי הימים א. כ"ח, ט'). ד"ע נוטריקון עלינו לשבח אין עו"ד ע"ל כן נקוה תמלוך בכבוד או ה' אח"ד. ונהרא נהרא ופשטיה.

ת. והנה מרן ז"ל בשולחן ערוך (או"ח קל"ב, ב') לא כתב כי אם עיקר הדין עד כלות התפילה והשמיט המנהג מה נהגו להוסיף אחר התפילה. והרמ"א כתב (או"ח סי' קל"ב, ב' בהגהה) וז"ל ואומרים אחר סיום התפילה עלינו לשבח. ויש לומר פטום הקטורת ערב ובוקר אחר התפילה. ואומרים תחילה אין כאלהינו וכו'. ואומרים השיר שהלויים היו אומרים במקדש שחרית לבד. ויש שכתבו ליזהר לומר פטום הקטורת מתוך הכתב ולא בעל פה משום שהאמירה במקום ההקטרה וחיישינן שמא ידלג אחד מסממנים ואמרינן שהוא חייב מיתה אם חסר אחת מסממניה ולכן נהגו שלא לאומרו בחול שממהרין למלאכתן וחיישינן שמא ידלג. עכ"ל. ומנהג הספרדים לומר המזמור ולא המשנה (תמיד פ"ז מ"ד). אין כאלהינו וכו'. פטום הקטורת וכו'. תנא דבי אליהו וכו'. וכדעת רב עמרם גאון (סיום התפילה) והאבודרהם (סוף שחרית) הנ"ל. ואומרים לבסוף עלינו לשבח ועל כן נקוה. ומנהג האשכנזים לומר עלינו לשבח ועל כן נקוה והמזמור. וכדעת התניא רבתי (סימן א') והאורחות חיים (מוסף אות ד') וכדעת הדרכי משה (סי' קל"ב בשם מהר"י אבוהב) הנ"ל (אות ה'). ומנהג אמשטרדם לומר המזמור ולא המשנה (תמיד פ"ז מ"ד). מי כאלהינו וכו'. תנא דבי אליהו וכו' ומדלגין פטום הקטורת. וכדעת הרמב"ם (סדר התפילה פ"ג) והרמ"א (סי' קל"ב בהגהה) הנ"ל. ואומרים לבסוף עלינו לשבח. ונהגו העולם לומר לפני המזמור היום יום אבי"ג דה"ו בשבת. והטעם לקיים מצוה לממני יומי כדאמר במכילתא (יתרו כ', ח') זכור את יום השבת לקדשו, הוי מונה אחד בשבת ושני בשבת שלישי בשבת רביעי בשבת חמישי בשבת וערב שבת.

והבא לימלך כדת מה לעשות אני מורה לו לומר השיר ואין כאלהינו ותנא דבי אליהו ועלינו לשבח כמנהג המקום, ואחר כך ימתין שיעור תוך כדי דיבור שלום עליך רבי (בבא קמא דף ע"ג:) וישב על כסאו ויאמר על כן נקוה וישלים פטום הקטורת. וכיון שהמתין שיעור שלום עליך רבי ואומר על כן נקוה בישיבה אינו עובר על מנהג המקום שאין אומרים אלא עלינו לשבח. כי אחר עלינו לשבח יכול לקרא כל מה שחפץ ולית לן בה, וכמ"ש הרוקח הנ"ל (אות א') וז"ל וקורין עלינו לשבח עד תמלוך בכבוד כל יחיד ויחיד. וכשגומר כל מה שחפץ לקרות אומר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד. וכשיוצא משתחוה לשכינה ויוצא. עכ"ל. ושפיר דמי לומר על כן נקוה מיושב, וכמ"ש האורחות חיים הנ"ל (אות ב') וז"ל וכתוב בפרקי רבי אליעזר שבח גדול יש בעלינו לשבח ע"כ צריך לאומרו מעומד. ותמצא עלינו עולה בגימטריא כמו ומעומ"ד. וע"כ נהגו בהרבה מקומות לאמרו מעומד. עכ"ל. וכך יוצא ידי שניהם וכל העם הזה על מקומו יבוא בשלום.

וכן אני מורה לחברים המקשיבים כאן שאם מתפללים במקום שאומרים עלינו לשבח ועל כן נקוה, שחייבים לומר עמהם על כן נקוה כמנהג המקום שבאו לשם, אלא שימתינו שיעור כדי דיבור שלום עליך רבי (בבא קמא דף ע"ג:) אחר עלינו לשבח ואחר כך יאמרו על כן נקוה מעומ"ד לצאת ידי שניהם כנ"ל. אבל אם אירע שנכנסו לבית הכנסת ומצאו ציבור שאומר עלינו לשבח אינם צריכים לומר עמהם אלא עלינו לשבח בלבד ולא על כן נקוה. וכמבואר בשולחן ערוך (או"ח סימן ס"ה, ב') וז"ל קרא קריאת שמע ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שקורין קריאת שמע צריך לקרות עמהם פסוק ראשון, שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עם חבריו וכו'. עכ"ל. ומשמע דוקא נכנס לבית הכנסת ומצא צבור שקורין קריאת שמע, אבל אם לא קרא קריאת שמע צריך לקרות עמהם מתחילה ועד סוף. ואין צריך לומר אם מתפלל עם הצבור והגיעו הוא והם לקריאת שמע שאסור לפרוש מן הצבור שלא לקרוא עמהם קריאת שמע במקומו. וכתב המגן אברהם (שם ס"ק ג') וז"ל וה"ה שאר

דבר שהצבור אומרים כגון תהלה לדוד קורא עמהם שכן דרך ארץ (תניא ושבלי הלקט בשם גאון). עכ"ל. והוא הדין עלינו לשבת, וכמ"ש המחצית השקל (שם אות ג') והמשנה ברורה (שם ס"ק ט').

וכן אם מתפלל אצל האשכנזים שאין אומרים אלא שיר של יום ועלינו לשבת, אל יפרוש מן הצבור אלא יאמר עמהם שיר של יום ועלינו לשבת כמבואר ואחר כך ישלים השאר. ואם לבו נקפו יאמר עמהם שיר של יום ועלינו לשבת ואחר כך יחזור לומר תפלה לדוד עד עלינו לשבת לפי הסדר ותבוא עליו ברכה.

ובאמת נחלקו בזה בשו"ת מראות ישרים (ח"א סימן ג') ובספר ילקוט יוסף (סימן קל"ב אות כ'). חד אמר שיאמר עלינו לשבת עם הצבור לפי מנהג המקום, שלא יראה ככופר במי שהציבור משתחוין לו וכמ"ש בברכות (דף כ"א:). וחד אמר שלא יאמר עלינו לשבת עם הצבור אלא יתפלל כדרכו לפמ"ש המקובלים שסדר התפילה הוא לפי סדר העולמות וממילא אם יאמר עלינו לשבת אחר קדיש תתקבל נמצא מבלבל את העולמות. ולא שייך איסור לא לתגודדו לא תעשו אגודות אגודות (יבמות דף י"ג:). אלא בהלכות ולא במנהגים. ושכן פסק בשו"ת מנחת יצחק (חלק ט' סימן ח' אות ד') שאין להפסיק בפסוקי דזמרה לומר עלינו לשבת עם הצבור. עיין שם. ברם קושטא דמילתא לא פסק כן המנחת יצחק אלא שלא להפסיק בתוך התפילה אבל אחר התפילה ודאי אומר עלינו לשבת עם הצבור. ואם כן אנו אין לנו אלא דעת מרן בשולחן ערוך (או"ח קל"ב, ב') שלא כתב כי אם עיקר הדין עד כלות התפילה והשמיט המנהג מה נהגו להוסיף אחר התפילה. וא"כ אין הסדר לעיכובא ונהרא נהרא ופשטיה. ואין לחוש שלא לבלבל את העולמות אלא לחוש שלא לבלבל את בית הכנסת, שאפילו אם לא שייך לא לתגודדו במנהגים אין זה אלא בשני ציבורין בשני בתי כנסיות אבל ציבור אחד בבית כנסת אחד הס מלהזכיר שאיש כל הישר בעיניו יעשה ח"ו. וכן אמרו חכמינו ז"ל בספרי (דברים פ' שמ"ו) כשישראל שוים בעצה אחת מלמטה שמו הגדול משתבח מלמעלה שנאמר (דברים ל"ג, ה') ויהי בישורון מלך. יחד שבטי ישראל (שם) כשהם עשויים אגודה אחת ולא כשהם עשויים אגודות אגודות. ועל כן עלינו לשבת לאדון הכל כולם אגודה אחת וכמ"ש המחצית השקל והמשנה ברורה הנ"ל.

ט. ותדע כי אני צופה להודיע ברבים בזמן קריב לומר פטום הקטורת בבית הכנסת בכל יום מפני הקורונה עד אשר תעצר, וכמו שנהגו פה אמשטרדם בשעה שיש מגיפה בעיר רחמנא ליצלן, וכמ"ש בסידור אמשטרדם דפוס בנבנישתי משנת ת"ד (קד"ש לה' דף נ"ב) ובסידור אמשטרדם דפוס עטיאש משנת ת"י"ח (תח"י נפשי דף פ'). אלא שמטעם הכמוס עמדי אני ממתין עד אשר יכריזו "וואורלד הילית אורגניזיישן" כי החל הנגף בעם רחמנא ליצלן. וגלוי וידוע אצלי כי קרוב הדביר מאד שכל העולם כולו כארבע אמות דמי שהרי שיירות מצויות מהכא להתם וחברא חברא אית ליה, וארץ ציניה לא ארץ שממה היא ולא מעבר לים היא לאמר מי יעבר לנו ויקחה לנו. ואין לו תקנה אלא אל יצא איש ממקומו עד יעבור זעם. אחת דתו ואין זולתו. כדאמר בבבא קמא (דף ס' :). תנו רבנן דבר בעיר כנס רגליך שנאמר (שמות י"ב, כ"ב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. ואומר (ישעיה כ"ו, כ') לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך. ואומר (דברים ל"ב, כ"ה) מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. רבא בעידן רתחא הוי סכר כוי דכתיב (ירמיה ט', כ') כי עלה מות בחלונינו. ברם הואיל והיא גזירה שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה, דלאו כל מוחא סביל דא לקבל האמת מפי חכם עדיף מנביא הרואה את הנולד, נמצאין מחריבין את העולם רחמנא ליצלן. שנאמר (בראשית י"ט, י"ד) ויצא לוט ויאמר קומו צאו מן המקום הזה כי משחית ה' את העיר ויהי כמצחק בעיני חתניו. והמזהיר והנזהר שלומיים תן כימי נהר.

והנה בסידורים הנ"ל נדפס לומר אחר פטום הקטורת בקשה זו אשר אעתיקה לך : רבון העולמים גלוי וידוע לפני כסא כבודך אשר מדת הדין מתוחה עלינו בעונותינו. ובאנו לחלות פניך שתעצור המגפה מעלינו. ולא תתן המשחית לבוא אל בתינו. ורחם עלינו ועל אפנו ועל עוללנו ועל כל ישראל עמך. וקבל תפלתנו כמו שקבלת קטורת הסמים שהקטיר לפניך אהרן

הכהן כאשר החל הנגף בעם, שנאמר (במדבר י"ז, י"ג) ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה. וכן פנחס שנאמר (תהלים ק"ו, ל') ויעמד פנחס ויפלל ותעצר המגפה. וכן דוד שנאמר (שמואל ב. כ"ד, כ"ה) ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עולות ושלמים ויעתר יי לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל. כי אתה אבינו ולך תלויות עינינו. רפאנו יי ונרפא הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה. שכן כתוב בתורתך (דברים ז', ט"ו) והסיר יי ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנם בכל שנאך. יי צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה. יי צבאות אשר אדם בטח בך. יי הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. עד כאן.

ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שירחם עלינו ועל פליטתינו ויעצור המגיפה מעלינו ומעל כל בית ישראל, ונשמע ונתבשר בשורות טובות ישועות ונחמות ויקבץ נדחנו מארבע כנפות הארץ. אמן.

בברכת התורה,

יוסף בנימין ב"ר עמרם צרפתי
ק"ק ת"ת ספרדים אמשטרדם